

RUSYA'NIN TRANSDİNYESTER POLİTİKASI*

Russia's Transnistria Policy

Sabir ASKEROĞLU**

Öz

Rusya-Moldova ve Moldova-Batı ilişkilerini belirleyen en önemli faktör, Transdinyester Sorunu'dur. Zira post-Sovyet devletler arasında bağımsızlığını kazanmasına rağmen toprak sorunları nedeniyle Rusya'ya bağımlı devam eden devletlerden biri Moldova'dır. Transdinyester Sorunu, Moldova'nın dış politikasının belirleyicisi niteliğindedir. Transdinyester'in bir sorun olarak var olması Rusya'ya Moldova'nın iç ve dış siyasetini belirleme olanağı vermektedir. Rusya'nın Transdinyester politikası nedeniyle Moldova hem tarafsız ülke olarak kalmayı tercih etmekte hem de Romanya'yla bütünleşme siyasetinden uzak durmaya çalışmaktadır. Moldova'nın bağımsızlığından bu yana Transdinyester Meselesi'nin çözümüne ilişkin çeşitli girişimler olmuşsa da bunlar sonuçsuz kalmıştır. Transdinyester Sorunu aynı zamanda Rusya-Batı ilişkilerinden de yakından etkilenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Transdinyester, Moldova, Rusya, ABD, AB

Abstract

The most important factor determining Russia-Moldova and Moldova-West relations is the Transnistria Question. Despite gaining independence among post-Soviet states, Moldova is one of the states that continues to be dependent on Russia due to territorial problems. The Transnistria Question is the determinant of Moldova's foreign policy. The existence of Transnistria as a problem gives Russia the opportunity to determine Moldova's domestic and foreign policy. Due to Russia's Transnistrian policy, Moldova both prefers to remain a neutral country and tries to stay away from the policy of integration with Romania. Although there have been various attempts to resolve the Transnistria Issue since the independence of Moldova, these have been inconclusive. The Transnistria Question is also closely affected by the Russian-Western relations.

Keywords: Transnistria, Moldova, Russia, USA, EU.

* Makale Geliş Tarihi: 07.09.2022 Yayına Kabul Tarihi: 01.10.2022.

** Dr., e-posta: sabiraskeroglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6574-4559.

GİRİŞ

Post-Sovyet devletler arasında bağımsızlığını kazanmasına rağmen ülke topraklarının tamamına egemen olamayan aktörlerden biri de Moldova'dır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının nedenlerinden olan etnik milliyetçiliğin yükselişi, Kışinev yönetiminin kendi toprakları üzerindeki egemenliğini sınırlandırmaktadır. Bu bağlamda Transdinyester Sorunu, Moldova'nın en mühim meselelerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır.

1990'lı yılların başlarında Transdinyester bölgesinin kontrolünü sağlamak amacıyla güç kullanan Kışinev, beklediğinin aksine söz konusu eylemiyle Moldova ile Transdinyester toplumu arasındaki ayrışmayı daha da hızlandırmış ve Rusya'nın bölgeye müdahale ederek etkin bir güç olarak varlık göstermesinin önünü açmıştır.

Moldova ile Transdinyester bölgesinin birleştirilmesi için çeşitli girişimlerde bulunulmuşsa da bu hedefe ulaşılamamıştır. Sorunun çözümü için Rusya'nın yanı sıra Avrupa Birliği (AB), Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Ukrayna gibi aktörlerin hem tek taraflı hem de müşterek çalışmaları olmuş; fakat somut bir ilerleme sağlanamamıştır.

Moldova, Transdinyester üzerinde kendi egemenliğini iddia ederken; birleşmenin önündeki en büyük engelin bölgedeki Rus askerlerinin olduğunu öne sürmektedir. Buna karşılık Transdinyester bölgesi ise bağımsızlığını savunarak Rusya'yla birleşmek istediğini dile getirmektedir.

Moskova ise bölgedeki Rus barış gücünün barış ve istikrarın kaynağı olduğunu belirterek Transdinyester'e ülkenin anayasasını ve dış politikasını etkileyecek güce sahip geniş bir özerklik verilmesi şartıyla Moldova'nın federasyona dönüştürülebileceğini ifade etmektedir. Rusya'nın diplomatik söylemi bu yönde olsa da Avrupa'da yaşanan ciddi jeopolitik değişimler nedeniyle Moskova'nın politikaları farklılaşmış ve Rusya, Transdinyester Sorunu'nu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya başlamıştır.

RUSYA'NIN TRANSDİNYESTER POLİTİKASI

Rusya'nın Transdinyester üzerinden Moskova'nın Batı'ya yakınlaşmasını engellemeye çalışması, Kşinev'in tepkisine neden olmaktadır. Nitekim sosyalist kökenli siyasi liderlerin iktidara gelmesi ve bu siyasi figürlerin Rusya'yla uzlaşarak Moldova'nın toprak bütünlüğü sağlama çabaları da başarısız olmuştur. Çünkü Moskova'ya yakın görünen ve sorunu Rusya üzerinden çözmek isteyen Moldovalı liderlerin hiçbiri Kremlin'in güvenini kazanamamıştır. Rusya'nın bu konudaki tutumu Moldova'da diyalog yanlısı siyasetçilere olan güveni azaltmış ve böylece iktidara daha radikal eğilimli kesimlerin gelmesinin önünü açmıştır. Diğer bir ifadeyle Transdinyester Sorunu, Moldova kamuoyunun eğilimlerini şekillendirmektedir.

Meselenin çözümüne ilişkin Avrupa devletlerinin de birtakım girişimleri olmuş; fakat bunların hiç birisi başarıya ulaşamamıştır. Rusya'nın güvenlik endişelerini gidermek için ortak Avrupa güvenlik sistemine dair diyalogun artırılması yolu denenmiş; ancak bu da başarısız olmuştur. Rusya, her ne kadar ilk aşamada bu önerilere olumlu yaklaşmışsa da daha sonraki görüşmelerde konuya farklı yorumlar getirerek müzakerelerden çekilmiştir.

Moldova, bir taraftan daha dengeli bir biçimde Batı'yla ilişkisini geliştirirken ve Rusya'yı ikna etmeye çalışırken; diğer taraftan da sorunun çözümsüzlüğüne alışmaya başlamıştır. Kşinev, siyasi söylem olarak öncelikli dış politik hedefinin toprak bütünlüğünü sağlamak olduğunu açıklamakta ve bu yönde çeşitli adımlar atmaktadır. Bununla birlikte Moldova, Rusya'yla diyalogu sürdürerek var olan dengelerin bozulmasından da kaçınmaya çalışmaktadır.

Resmî açıklamalarında Kşinev yönetimi, Moldova'nın herhangi bir şekilde ülke anayasasında belirtilen tarafsızlık statüsünden vazgeçmeyeceğini ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) üye olmak istemediğini dile getirmektedir. Fakat buna rağmen Rusya, Moldova'da güvenmemektedir. Kremlin'e göre, Moldova'nın

Transdinyester'i kontrol etmeye başlamasından ve Rus askerlerinin bölgeden çekilmesinden sonra alacağı karar, NATO'ya üye olmak veya da Romanya'ya birleşmek olacaktır.

Bu makale, Moldova'nın bağımsızlığından önce, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının arifesindeki gelişmelerden başlayarak günümüze kadar aşamalı olarak Transdinyester Sorunu'nun nedenleri ve sorunun çözümü için atılan adımları ele almaktadır.

TOPLUMSAL AYRIŞMADAN SİLAHLI ÇATIŞMALARA

Transdinyester Sorunu, Sovyetler Birliği'nin son yıllarında gündeme gelmeye başlamıştır. Moldovya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti idaresinde bulunan Transdinyester, 1989 yılının ikinci yarısında özerklik elde etmek için referanduma gitmiştir. Söz konusu referandum, bölgenin tamamında değil; şehir ve kasabalarda ayrı ayrı ve farklı zamanlarda olmak üzere 1989 yılının Aralık ayından 1990 senesinin Kasım ayına kadar devam etmiştir. Transdinyester'deki referandum sürecini ise protestolar izlemiştir.

Transdinyester bölgesinde yaşananlarda, Kişinev'de alınan kararların büyük etkisi olmuştur. Zira Moldova, Sovyetler Birliği içindeki cumhuriyetler arasında birlikten en çok ayrılmak isteyen ülkelerin başında gelmiştir. Nitekim Moldova'da 1989 yılının Eylül ayında kabul edilmek üzere Parlamento'ya sunulan resmî ve azınlıklarla ilişkin dil yasasında, azınlıkların eğitim dilini seçmeleri yasaklanmıştır. Dil konusunda giderek artan tartışmalar, etnik temelli ayrışmaları ve kutuplaşmaları da hızlandırmıştır.

Transdinyester nüfusunun yaklaşık %60'ını oluşturan Rus (%30) ve Ukraynalılar (%28) Kişinev'in aldığı kararlara ve Moldova'nın Romanya'yla birleşme isteğine karşı çıkmıştır.¹ 1988 yılında Sovyetler Birliği'nden

¹ "Naseleniye Pridnestrov'ya Za 11 Let Sokratilos' Boleye Çem Na 14%", *Ria Novosti*, <https://ria.ru/20160513/1432571354.html>, (Erişim Tarihi: 17.11.2021).

RUSYA'NIN TRANSDİNYESTER POLİTİKASI

ayrılmayı hedefleyen Moldova Halk Cephesi'ne karşı İnter-Hareketi kurulmuştur. Daha sonra 1989 yılının Ağustos ayında Transdinyester'de kurulan Birleşik Emekçiler Kolektifi Şurası, Moldova Halk Cephesi'ne karşı daha örgütlü bir mücadele vermiş ve siyasî bir harekete dönüşerek Transdinyester'in ayrılma talebinde kilit rol oynamıştır.²

Moldova, Sovyetler Birliği'nden ayrıldığını ilan etmeden önce, 25 Ağustos 1991 tarihinde Transdinyester bölgesi, "Transdinyester Moldova Cumhuriyeti" adıyla Moldova'dan ayrıldığını duyurmuştur. Transdinyester Bağımsızlık Bildirisi'nde "2 Ağustos 1940 tarihinde Moldova Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla kaybedilen devlet egemenliğinin geri alındığını" açıklamıştır.³

Transdinyester Bağımsızlık Bildirgesi'nin ilanından iki gün sonra 27 Ağustos 1991 tarihinde Moldavya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, bağımsızlık deklarasyonunu ilan ederek Sovyetler Birliği'nden ayrıldığını resmen duyurmuştur. Moldova Cumhuriyeti'nin bağımsızlık deklarasyonunda Moldavya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, 2 Ağustos 1940 tarihinde Besarabya ve Bukovina'nın işgal edilen toprakları üzerinde kurulmuş yasa dışı bir yapılanma olarak tanımlanmıştır.⁴ Transdinyester yönetimine göre, Moldova Parlamentosu'nun bu kararı, bölgenin self-determinasyonuna hukukî zemin hazırlamıştır. Yine Transdinyester yönetimine göre, Moldova'nın bağımsızlık deklarasyonunda vurgulanan Besarabya, Bukovina ve Romanya topraklarının bir parçası hiçbir zaman olmamıştır.⁵ Kendi bağımsızlığını halk nezdinde yeniden meşrulaştırmak

2 Nikolay Babilunga, "İstoriya PMR v Kratkom İzlojenii", Pridnestrov'ye V Makroregional'nom Kontekste Çernomorskogo Poberej'ya, Red, Kimitaka Matsuzato, *Slavic Eurasian Studies*, Hokkaido 2008, s. 22-23

3 "Deklaratsiya o Nezavisimosti Pridnestrovskoy Moldavskoy Respubliki", *MFA PMR*, <http://mfa-pmr.org/ru/DTp>, (Erişim Tarihi: 05.11.2021).

4 "Zakon o Deklaratsii O Nezavisimosti Respubliki Moldova", *Constcourt*, https://www.constcourt.md/public/files/file/Baza%20legala/Declaratia_ru.pdf, (Erişim Tarihi: 05.11.2021).

5 "Nepriznannyye Gosudarstva – Pridnestrovskaya Moldavskaya Respublika", *Geopolitika*, <http://www.geopolitics.ru/2014/01/nepriznannyye-gosudarstva-pridnestrovskaya-moldavskaya-respublika/>, (Erişim Tarihi: 05.11.2021).

isteyen Transdinyester, 1991 yılının Kasım ayında referanduma gitmiş ve böylece hem bağımsızlığını ilan etmiş hem de İgor Smirnov'u ilk Cumhurbaşkanı olarak seçmiştir.⁶

SİLAHLI ÇATIŞMALAR VE KALICI ATEŞKES

1991 yılının Aralık ayında Moldova, Transdinyester'deki direnci kırmak için bölgeye polis gücü ve askerî birliklerini gönderme kararı almıştır. Moldova'nın çabalarına karşı koymak için Transdinyester, kendi silahlı kuvvetlerini oluşturarak söz konusu girişimini başarısız kılmıştır. 3 Mart 1992 tarihinde Moldova, bölgeye daha fazla birlik göndererek kapsamlı bir askerî harekât başlatmıştır. 10 Mart 1992 tarihine gelindiğinde çatışmalar tüm cephelere yayılmış ve her iki tarafın da kayıpları artmaya başlamıştır.

20 Mart 1992 tarihinde ise Moldova'da yaşanan iç savaşın önüne geçmek ve duruma siyasî çözüm üretmek amacıyla taraflar, Rusya önderliğinde kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)⁷ bünyesinde bir araya gelmiştir. BDT, toplantı sonrası yayınladığı ortak bildiriye Moldova'nın toprak bütünlüğünü korunmasının zorunlu olduğunu vurgulamıştır. Bu bildiriyle Kişinev yönetimi, başta Rusya olmak üzere diğer devletlerin desteğini almıştır. 23 Mart 1992 tarihinde Moldova, Ukrayna ve Romanya'dan oluşan üçlü, çatışmaların barışçıl yöntemlerle çözülmesine ilişkin ortak deklarasyonu imzalamışlardır.

7 Nisan 1992 tarihinde de taraflar, anlaşmalara dayanarak ateşkes ilan ettiklerini açıklamış ve cephelerdeki çatışmalara son vermiştir. Fakat kısa süre sonra 16 Nisan 1992 tarihinde ateşkes bozularak çatışmalar tekrar başlamıştır. Nitekim Moldova-Transdinyester silahlı çatışmaları, bahsi geçen yılın Haziran ayında en şiddetli dönemini yaşamıştır. Bu savaş esnasında Moldova 3500, Transdinyester ise 2500 kayıp vermiştir.

6 "Deklaratsiya o Nezavisimosti Pridnestrovskoy Moldavskoy SSR", *Ria Novosti*, <https://ria.ru/20160825/1475118096.html>, (Erişim Tarihi: 5.11.2021).

7 Mehmet Seyfettin Erol, "Orta Asya'da Güvenlik Sorunları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 1, 2004, s. 99.

RUSYA'NIN TRANSDİNYESTER POLİTİKASI

6 Temmuz 1992 tarihinde de Moskova'da Rusya ile Moldova arasında çatışmaların sona erdirilmesine dair anlaşma yapılmıştır. Böylelikle Rusya, Transdinyester'deki çatışmaların nihayete erdirilmesinde hem arabulucu hem de sorunun tarafı haline gelmiştir. 21 Temmuz 1992 tarihinde Transdinyester liderinin de bulunduğu ortamda Rusya ile Moldova liderleri arasında "Moldova Cumhuriyeti'nin Transdinyester Bölgesindeki Silahlı Çatışmaların Barışçıl Yöntemlerle Çözülmesine Dair Anlaşma" imzalanmıştır.

Anlaşmanın ardından Rusya Yüksek Şurası, Transdinyester bölgesinde bulunan 14. Motorize Birlikleri'ni, barış gücü olarak kullanma kararı almıştır. 1992 yılının 23-31 Ağustos tarihlerinde Rus birlikleri çatışan tarafların çatışmaları sona erdirmesi, birliklerini geri çekmesi ve ateşkesin devam etmesi amacıyla bölgeye yerleşmiştir. Bu sayede Dnestr Nehri'nin çevresindeki 225 km boyunca 15 gözlem ve kontrol noktasına 400 civarında Rus askeri konuşlanmıştır. 2 Ağustos 1992 tarihinde de Transdinyester'den 500, Moldova'dan 355 ve Ukrayna'dan 10 askerî gözlemcinin katılımıyla Birleşik (Karma) Barış Gücü oluşturulmuştur. Böylece Rusya'nın arabuluculuğu tescil edilmiş ve ateşkes sürmüştür. Bu vesileyle Transdinyester Sorunu'nun çözümü için diplomatik yöntemlere ağırlık verilmeye başlanmıştır.⁸

KALICI ATEŞKESTEN ÇÖZÜM ARAYIŞINA

İmzalanan ateşkese rağmen 1993 yılında yapılan müzakereler sorunlu bir atmosferde gerçekleşmiştir. Aslında Kişinev yönetimi, Transdinyester'e Moldova içinde özel bir statü verilmesine hazırdı. Transdinyester yönetimi ise en geniş özerklik önerisini bile kabul etmeyerek bağımsızlığını elde etmeye çalışmıştır. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) arabulucu olarak sürece dâhil olmasıyla Transdinyester'e Moldova'nın

⁸ "Pridnestrovskiy Vooruzhennyy Konflikt", *Ria Novosti*, <https://ria.ru/20201102/pridnestrove-1582252490.html>, (Erişim Tarihi: 05.11.2021).

kendi bağımsızlığından vazgeçerek Romanya'ya dâhil olması durumunda bölgenin bağımsızlığını ilan etme hakkını tanıyan bir öneri sunulmuştur. Lakin AGİT'in bu girişimi de çözüm sağlamaya yetmemiştir.⁹ Sürece Rusya'nın arabulucu olarak dâhil olmasıyla 28 Nisan 1994 tarihinde Moldova ile Transdinyester arasında "Sorunların Görüşmeler Yoluyla Çözülmesine ve (Transdinyester'in Hukuki ve Anayasal Statüsünün Ele Alan) İlişkilerin Temellerinin Şekillendirilmesine Dair Ortak Beyanname" imzalanmıştır.¹⁰

5 Temmuz 1995 tarihinde ise Rusya'nın katkılarıyla Moldova ile Transdinyester arasında "Karşılıklı Olarak Askerî Güce Başvurulmamasına ve Ekonomik Yaptırımların Kullanılmamasına Dair Anlaşma" imzalanmıştır. Bu tarihte AGİT ve Rusya'nın yanında üçüncü bir garantör ülke olarak Ukrayna da meseleye dâhil olmuştur. Böylece "3+2" formatındaki barış görüşmeler başlamıştır.

Rusya'nın Moldova ve Transdinyester'e sınırının olmaması ve Ukrayna'nın ise Rusya ile Transdinyester arasında bulunup; Kişinev'le yakın ilişki geliştirmiş olması, Kiev'e önemli bir rol biçmiştir. Moskova yönetimi, Transdinyester'le ticari ve ulaşım alanlarındaki ilişkilerini Ukrayna üzerinden gerçekleştirdiği için Kiev'in desteğine ihtiyaç duymuştur. Ukrayna ile Transdinyester arasındaki ticaretin devam etmesi ve Kiev'in Transdinyester'le ekonomik ilişkilerini kesmemesi, Tiraspol açısından olduğu kadar Moskova bakımından da büyük önem arz etmiştir. 8 Mayıs 1997 tarihinde Moskova'da AGİT, Rusya ve Ukrayna'nın garantörü olduğu "Moldova ile Transdinyester İlişkilerinin Normalleşmesine Dair Memorandum" imzalanmıştır.¹¹ Fakat Moldova ile bölge arasındaki ilişkilerde ve sorunun çözümünde herhangi bir ilerleme kaydedilememiştir.

9 Yekaterina Shumitskaya, "Germaniya i uregulirovaniya pridnestrovskogo konflikta, *Analiz i Prognoz Jurnal IMEMO RAN*, 2, 2019, s. 49.

10 "Zayavleniye Rukovoditeley Moldovy i Pridnestrov'ya", *Mfa Pmr*, <http://mfa-pmr.org/ru/Sqy>, (Erişim Tarihi: 05.11.2021).

11 "Memorandum Ob Osnovakh Normalizatsii Otnosheniy Mezhdou Respublikoy Moldova i Pridnestrov'yem", *docs.cntd.ru*, <https://docs.cntd.ru/document/901788259>, (Erişim Tarihi: 20.11.2021).

RUSYA'NIN TRANSDİNYESTER POLİTİKASI

11 Eylül 2021 tarihli terör saldırılarından sonra Rusya ile ABD arasında güvenlik alanında yaşanan benzeri görülmemiş işbirliği ve 24 Mayıs 2002 tarihinde Vladimir Putin ile George Bush arasında “Rusya ile ABD Arasında Yeni Stratejik İlişkilerine Dair Ortak Bildirge”nin imzalanması, Transdinyester Sorunu’nun çözümüne ilişkin atılan mühim bir adım olmuştur. Rusya ile ABD, söz konusu meseleyi çözmek için müşterek hareket edeceklerini beyan etmiştir. 2002 yılında Bratislava’da “Transdinyester Sorunu’nun çözümü için sürekli istişare kurulu teşkil edilmiş ve “3+2” formatı, “5+2” formatına dönüştürülmüştür. Çatışmanın tarafları (Kişinev ve Tiraspol) ve garantör aktörlerin (AGİT, Rusya ve Ukrayna) yanı sıra ABD ve AB de süreçte gözlemci olarak yer almıştır.

KOZAK PLANI: KAÇIRILAN FIRSAT

2003 yılında Rusya, Transdinyester Sorunu’nun çözümüne ilişkin kendi önerisini sunmuştur. “Kozak Memorandumu” olarak da bilinen plan, Kremlin İdaresi Başkanı Yardımcısı Dmitriy Kozak tarafından hazırlanmıştır. Aynı zamanda Kozak, Moldova-Transdinyester görüşmelerinde Rusya’nın Özel Temsilcisi’ydi. “Kozak Memorandumu”, birleşik bir federal Moldova’nın kurulmasını önermiştir.

Söz konusu plana göre, Moldova’nın içinde Transdinyester ve Gagauzya/Gagauz Yeri olmak üzere iki özerk bölge yer alacaktı. Bu iki özerk bölge, özel statüye sahip olup; özerk bölgeler için istenmeyen yasaların önerildiği durumda bunları bloke edebilecek anayasal hak tanınacaktı. Ülkenin diğer kısımları ise federal merkezden; yani Kişinev’den yönetilecekti. 2004 yılının güz aylarında Moldova’nın federal bir anayasasının kabul edilmesi için referanduma gidilecekti. İki kanatlı parlamento ve federal cumhurbaşkanının seçimlerinin de 2005 yılında yapılması öngörülmekteydi. Moldova ise tarafsız kalmayı ve ordusunu Transdinyester bölgesinden uzak tutmayı kabul edecekti. Moldova’daki

Rus barış gücünün statüsü ve kalış süreci ise Moldova ile Rusya arasında imzalanan ayrı bir anlaşmayla belirlenecekti. Buna göre Rusya, barış gücünü 20 yıl boyunca Transdinyester’de tutmaya devam edecekti.¹²

Sorunun en önemli konularından biri de bölgede garantör statüsüyle barış gücü olarak faaliyet gösteren eski Sovyetler Birliği’nin 14. Ordusu’ydu. Kozak’a göre, Moldova Cumhurbaşkanı Vladimir Voronin, bu konuda da uzlaşmaya varmış ve Rus unsurlarının 20 yıl kaldıktan sonra çekilmesini kabul etmişti. Buna karşılık Transdinyester, Rus askerlerinin bölgede 49 yıl kalmasını istemekteydi. Moskova ise Moldova’nın birleşmesi ve bölgenin askersizleştirilmesi daha kısa zamanda gerçekleşebileceği için birliklerin bölgede bu kadar uzun süre kalması gerekmediği konusunda Transdinyester’i ikna edecekti.¹³

2003 yılının Kasım ayının 24’ünü 25’ine bağlayan gece, Voronin’in bu planı imzalaması bekleniyordu. Kozak ile Voronin arasında tüm detaylar konuşulmuş ve uzlaşmaya varılmıştı. Moldova Cumhurbaşkanı’nın Kozak Planı’nı imzalaması durumunda, ertesi gün Moldova ile Transdinyester arasında birleşmeye dair ortak memorandum imzalanması ve bu imza törenine Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin’in katılması planlanmaktaydı. Putin’in büyük önem verdiği ziyarette Rusya, Moldova’ya jest olarak doğalgaz borcunun önemli bir kısmını silecekti.¹⁴ Fakat Voronin, Moldova ile bölgenin birleşmesini öngören memorandumu imzalamaktan son anda vazgeçmiştir. Nitekim Voronin, Kozak Planı’nın Transdinyester’e hukukî ayrıcalık verdiğini ve bağımsızlığının gizli bir şekilde tanınması anlamına geleceğini iddia ederek vazgeçtiğini dile getirmiştir.¹⁵

12 Vladimir Shishlin, “Pridnestrovskiy Proryv”, *Interfax*, <https://www.interfax.ru/russia/30664>, (Erişim Tarihi: 10.11.2021).

13 “Slabost’ Prezidenta Voronina Dmitriy Kozak Rasskazal “Kommersantu” O Prichinakh Sryva Pridnestrovskogo Uregulirovaniya”, *Lenta.Ru.*, <https://lenta.ru/articles/2005/11/25/kozak/>, (Erişim Tarihi: 10.11.2021).

14 Boris Volkhonskiy, “Kozak i Razboyniki”, *Kommersant*, <https://www.kommersant.ru/doc/431103>, (Erişim Tarihi: 10.11.2021).

15 Vladimir Shishlin, “Pridnestrovskiy Proryv”, *Interfax*, <https://www.interfax.ru/russia/30664>, (Erişim Tarihi: 10.11.2021).

RUSYA'NIN TRANSDİNYESTER POLİTİKASI

Konuya dair yaptığı yazılı açıklamada Voronin, AGİT'le görüşülerek ortak fikir oluşmadan imzalamanın erken olacağını ve bunun Moldova'nın Avrupa'daki geleceği için önemli olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle de Putin'in Kişinev ziyareti iptal edilmiş ve Rusya'nın Moldova'yla ilişkileri bozulmaya başlamıştır. Neticede Moskova, Voronin'le olan münasebetlerini askıya almış ve Moldova siyasetinde Voronin'e olan desteğini çekmiştir. Her ne kadar Voronin, Putin'e mektup yazarak görüşmelere geri dönülmesini istediğini ve Transdinyester'de lider değişikliği yapılmasını talep etmişse de Kremlin, mevzubahis öneriyi reddetmiştir.¹⁶

2005 yılının Mart ayında Moldova'da yapılan seçimlerden önce Kişinev, seçimlere müdahale ettiği gerekçesiyle 16 Rus vatandaşını tutuklayarak sınır dışı etmiştir. Rusya Parlamentosu ise Moldova'ya karşı sert ekonomik yaptırımların uygulanması önerisinde bulunmuştur. Fakat Rusya, resmî olarak Moldova'ya karşı sert tutumundan vazgeçmiş ve Voronin'e Kozak Memorandumu'nu imzalaması karışığında, özellikle Transdinyester'de bulunan Rus askerlerinin sayısının ve görev süresinin azaltılması gibi bazı taktik tavizler verebileceğini iletmiştir. Kremlin, Voronin'e siyasî destek ve doğalgaz fiyatlarında indirim taahhüdünde de bulunmuştur. Voronin ise Moldova Komünist Partisi'nin toplantısında Rus askerlerini ayrılıkçıları korumakla suçlamış ve Moldova'nın barış gücüne ihtiyacı olmadığını söylemiştir.¹⁷

Sonuç olarak 2003 ile 2005 yılları arasında Rusya'nın Moldova'ya kabul ettirmeye çalıştığı Kozak Planı amacına ulaşamamıştır. Moskova, Transdinyester Sorunu'nu çözerek Moldova'da nüfuz elde etmeyi ve ülkeye barış gücü yerleştirerek bu alanda lider konumunu sürdürmeyi

16 "Slabost' prezidenta Voronina Dmitriy Kozak rasskazal "Kommersantu" o prichinakh sryva pridnestrovskogo uregulirovaniya", *Lenta.Ru.*, <https://lenta.ru/articles/2005/11/25/kozak/>, (Erişim Tarihi: 10.11.2021).

17 Vladimir Solov'yev-Afanasiy Sborov, "Moldaviyu Provoronili", *Kommersant*, <https://www.kommersant.ru/doc/548915>, (Erişim Tarihi: 10.11.2021).

amaçlamıştır. Kremlin, bu amacına ulaşması durumunda AGİT'in inisiyatifini zayıflatacağını düşünmüştür. Çünkü AGİT, Moldova'daki birleşik barış gücünü kontrol etmek istemekteydi.¹⁸

YUŞÇENKO PLANI'NIN BAŞARISIZLIĞI VE RUSYA'NIN GÜVENLİK TEHDİDİ

Moldova'nın komşusu ve Transdinyester Sorunu'nun garantörlerinden olan Ukrayna, tıpkı AGİT gibi Transdinyester Sorunu'yla ilgili inisiyatifi Rusya'nın elinden almak istemiştir. Ukrayna'da "Turuncu Devrim"le iktidara gelen Batı yanlısı ve Rusya karşıtı olan Ukrayna Devlet Başkanı Victor Yuşçenko, öncelikli dış politika hedeflerinden birinin Transdinyester Sorunu'nu çözmek olduğunu belirtmiştir. Transdinyester'in Rusya'nın değil de Ukrayna'nın komşusu olması ve bölgede Ruslar kadar Ukraynalıların da yaşıyor olması, Kiev'i harekete geçirmiştir.

Ayrıca Batı nezdinde kendi rolünü artırmak isteyen Ukrayna, soruna öncelik vermeye başlamıştır. 17 Mayıs 2005 tarihinde Yuşçenko, meselenin çözümü için kendi planını önermiştir. Aşamalı olarak uygulanması öngörülen Yuşçenko Planı'na göre; 1) Transdinyester'de çok partili demokratik bir sistem kurulacaktı, 2) Yüksek Konsey için serbest seçimler yapılacaktı, 3) Seçimlere yabancı gözlemciler katılacaktı, 4) Seçimler, Moldova'nın bir parçası olarak gerçekleşecekti, 5) Rus Barış Gücü; NATO ve AB'nin de dâhil olduğu uluslararası sivil ve askerî gözlemcilerin oluşturduğu bir mekanizmaya dönüştürülecekti, 6) Sınırlar ve bölgedeki silah fabrikaları AGİT tarafından kontrol edilecekti.¹⁹

18 A.V. Devyatkov «Memorandum Kozaka» V İstorii Pridnestrovskogo Uregulirovaniya, *Izvestiya Altayskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 2010, s. 55-56.

19 Aleksey Makarkin, "Plan Yuşçenko İ Plan Kozaka", *Ria Novosti*, <https://ria.ru/20050615/40526451.html>, (Erişim Tarihi: 10.11.2021).

RUSYA'NIN TRANSDİNYESTER POLİTİKASI

Yuşçenko Planı, Batı ülkeleri tarafından desteklenmiştir. Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, meselenin çözümü için bu plan üzerinde Ukrayna'yla çalışmaya hazır olduğunu; fakat Moldova'nın Transdinyester'in görüşmelerde olmaması talebinin planı başarıya götüremeyeceğini söylemiştir.²⁰ Transdinyester ise Yuşçenko Planı'nı kabul etmemiştir. Böylece Rus askerlerinin bir an önce bölgeyi terk etmesi ve bölgenin silahsızlandırılarak Batı kurumlarının denetimine bırakılmasını öngören Yuşçenko Planı başarıya ulaşamamıştır. Yuşçenko'nun da belirttiği gibi, söz konusu planın başarıya ulaşabilmesi için Almanya ve Fransa'nın desteği şarttı.²¹

Rusya, süreci tekrar kontrol altına almak için yeni bir öneri sunmuştur. Moskova, "Moldova Cumhuriyeti'nde Rusya'nın Etkisinin Korunması İçin Faaliyet Planı"nı kabul etmiştir. Bu belgenin amacı, Moldova'nın daha fazla Batı'ya yönelmesini önlemek ve Transdinyester bölgesinde Rus barış gücünün varlığını sürdürmemektir. Moskova, Moldova'yla ekonomik ilişkilerini geliştirmeyi, Moldova mallarına yapılan engelleri kaldırmayı ve Rusya'daki Moldovalı işçilere yönelik kolaylıkların sağlanmasını öngörmekteydi. Bunun karşılığında Rus Barış Gücü'nün statüsünün korunmasını ve Transdinyester'in dâhil olduğu 5+2 görüşmelerinin tekrar başlatılmasını sağlamak istemekteydi.²²

17 Eylül 2006 tarihinde Transdinyester'de yapılan bağımsızlık referandumu, Transdinyester Sorunu'na yeni bir boyut kazandırmıştır. Eski Sovyetler Birliği coğrafyasında yaşanan renkli devrimler sonucunda Rusya karşıtı iktidarların göreve gelmesi,²³ Moskova-Washington ilişkilerinin

20 "Rossiya Gotova Primenit' v Pridnestrov'ye plan Yuşçenko", *İzvestiya*, <https://iz.ru/news/304255>, (Erişim Tarihi: 20.11.2021).

21 "Yushchenko Pridumal, Kak Pomirit' Kishinev i Tiraspol", *Lenta.Ru.*, <https://lenta.ru/news/2005/03/22/pridnestr>, (Erişim Tarihi: 20.11.2021).

22 Vladimir Solov'yev-Boris Volkhonskiy, "Plan pobedy nad Moldaviyey", *Kommersant*, <https://www.kommersant.ru/doc/583797>, (Erişim Tarihi: 10.11.2021).

23 Mehmet Seyfettin Erol, "Ukrayna-Kırım Krizi" ya da "İkinci Yalta Süreci", *Karadeniz Araştırmaları*, 41, 2014, s. 1.

bozulması ve Rusya'nın Avrupa güvenliğinde işbirliği yapmak istememesi, Kremlin'in Transdinyester politikasına da yansımıştır. Transdinyester Referandumu, Moldova'dan bağımsızlığını ilan edip; Rusya'ya aşamalı olarak katılmayı öngörüyordu. Transdinyester lideri Smirnov, referandum sonuçlarının Transdinyester'in dış politikasının temellerini şekillendiren bir gelişme olacağını açıklamıştır. Referandum sonuçlarını resmî olarak tanımamakla birlikte Rusya, tarafsızlık statüsünü kaybetmesi durumunda Transdinyester'in bağımsızlığını gözden geçirmeye hazırды.²⁴ Transdinyester'in bağımsızlık referandumu ve Rusya'nın bunu zımnen desteklemiş olması, barış görüşmelerinin son bulmasına neden olmuştur.

2007 yılının Temmuz ayında Rusya, Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması'ndan ayrıldığını duyurmuştur. Kremlin'in bu kararı, Avrupa güvenlik sisteminde büyük güvensizliğe yol açacak gelişmelerin habercisiydi. Rusya, Avrupa'nın güvenlik sorunlarını diyalog ve görüşmeler yoluyla çözemeyeceğini düşündüğü için bunu silahlanarak yapmayı planlamaktaydı. Aynı sene Rusya Dışişleri Bakanlığı, "Rus Dış Politikası Hakkında Bakış" belgesini yayınlamıştır.

Belgede Moskova'nın Transdinyester Sorunu'nun Moldova'nın toprak bütünlüğü çerçevesinde siyasî yöntemlerle çözülmesinden ve Transdinyester'e garantili bir statü verilmesinden yana olduğu, Rus askerî gücünün istikrarı sağlayan mekanizma olduğunu ve meselenin uzun vadeli çözümü için Moldova'nın tarafsız devlet statüsü kabul etmesinin önem arz ettiğini vurgulanmıştır.²⁵ Bu dönemde Rusya'nın en büyük endişelerinden biri, NATO'nun doğuya doğru genişlemesiyle ilgili olmuştur. 2004 yılında Doğu Avrupa ülkelerinin NATO'ya üyesi olması, "turuncu devrim" sonrasında Ukrayna'nın açık bir şekilde NATO'ya dahil olacağına dair açıklamalarda bulunması ve 2007 yılında Bulgaristan ile Romanya'nın NATO üyesi olması,

24 Vitaliy Kulik, "Proval Mezebergskoy initsiativy", *Nezavisimaya Gazeta*, https://www.ng.ru/dipkurer/2012-10-29/11_proval.html, (Erişim Tarihi: 11.11.2021).

25 Nina Shtanski, "Politika Rossii V Protsesse Normalizatsii Moldavskopridnestrovskikh Otnosheniy: Analiz Ekspertnykh Otsenok", *Problemy Natsional'noy Strategii*, 4(13) 2012, s. 95.

RUSYA'NIN TRANSDİNYESTER POLİTİKASI

Rusya'nın güvenlik endişelerini artırmış ve Karadeniz'de yaşanan jeopolitik değişimler,²⁶ Moskova'nın Transdinyester politikasında daha temkinli davranmasına yol açmıştır. Zira Rusya, ABD'nin Karadeniz politikası üzerinden kendisini kontrol altına almaya çalıştığını düşünmüştür.²⁷

MEZEBERG MEMORANDUMU: ALMANYA'YLA PAZARLIK

2010 yılının Haziran ayında Almanya'nın Mezeberg şehrinde dönemin Rusya Devlet Başkanı Dmitriy Medvedev ile önceki Almanya Şansölyesi Angela Merkel arasında yapılan görüşmenin ardından Avrupa güvenliğiyle ilgili memorandum kabul edilmiştir. Mezeberg Memorandumu'nda Rusya ile AB arasında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan güvenlik sorunlarının çözülmesinde işbirliği yapılacağı belirtilmiştir. Bu meselelerden biri de Transdinyester Sorunu'dur.

Memorandumunda Almanya, diğer birlik ülkelerinin Rusya'yla işbirliği yapması için öncülük edeceğini ve Rusya ile AB arasında güvenlik ve dış politika konularıyla ilgili ortak komite kurulmasını sağlayacağını beyan etmiştir. Moskova, Avrupa'da ortaya çıkan kritik güvenlik sorunlarının çözümüne ilişkin Rusya'nın çıkarlarının gözetilmesi karşılığında, Transdinyester politikasında bazı değişikliklere gitmeye hazırды. Rusya, bu yönde ilk adımını Transdinyester iç siyasetinde gittiği değişikliklerle atmıştır. Moskova, eski Transdinyester lideri Smirnov'un seçimlere katılmamasını istemiş, onun karşısında Transdinyester Yüksek Şura Başkanı Anatoliy Kaminskiy'i desteklemiştir. Smirnov, Moldova'yla ilişkilerinde katı tutumuyla tanınmaktaydı ve Transdinyester'in mutlak bağımsızlığını savunmaktaydı.

26 Doğan Başaran, "Pax-Amerikana Kavramı ve Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Balkanlar Politikasının Dönüşümü", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(1), 2018, s. 48

27 Kadir Ertaç Çelik-Mehmet Seyfettin Erol, "Aralık 2017 Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi Bağlamında ABD'nin Karadeniz Politikası ve Türkiye", *Karadeniz Araştırmaları*, 15(60), 2018, s. 114.

Rusya, Moldova'da da Başbakan Vlad Filat'ı desteklemeye başlamış ve Filat'ın Devlet Başkanı seçilmesi durumunda Kişinev'in Moskova'yla ilişkilerini düzelterek ve Rusya'nın Moldova'daki çıkarlarını gözeteceğini düşünmekteydi.²⁸

Mezeberg Memorandumu, Transdinyester Sorunu'nun çözümü konusunda beklenen başarıya ulaşamamıştır. Çünkü Rusya'nın beklentisiyle Almanya'nın konuya bakışı arasında farklılık vardı. Rusya'ya göre, Mezeberg Memorandumu'yla Almanya, Avrupa'daki güvenlik sorunlarının çözümü için Rusya-AB komitesi kuracak ve bu komitede Rusya'yı endişelendiren konular ele alınacaktı. ABD ve NATO'nun olmadığı Rusya ile AB arasındaki görüşmelerde Moskova, söz sahibi olacak ve hatta kararların alınmasını veto edebilecekti. Dolayısıyla Rusya, Avrupa'daki tüm güvenlik alanlarının çözümüne ortak olmayı hedeflemiş, Transdinyester Sorunu'nu Avrupa'nın diğer tüm meselelerinden sadece biri olarak görmüş ve sorunu, diğer alanların çözümü için pazarlık unsuruna dönüştürmeyi istemiştir.²⁹

Almanya ise ilk aşama olarak Rus askerlerinin Transdinyester'den çekilmesini, ondan sonra Rusya-AB diyalogu yapılarak Avrupa'daki güvenlik sorunlarını ele almayı istemiştir. Üstelik Rusya'ya veto hakkı verilmesini öngörmemiştir. Bu ortamda Moskova yönetimi, Transdinyester'deki askerlerini geri çekme önerisine şüpheyle yaklaşmıştır. Dahası Kremlin, sürecin Moldova'nın NATO'ya üye olmasının önünü açacağını ve Kişinev'e baskı yapma aracından yoksun kalacağını düşünmüştür. Bu yüzden de Rusya, Almanya'nın verdiği sözleri tutamadığı gerekçesiyle ilişkilerdeki güven ortamının azaldığını düşünmeye başlamıştır.³⁰

28 Sergey Jil'tsov, "Period Politicheskoy Neopredelennosti", *Nezavisimaya Gazeta*, https://www.ng.ru/dipkurer/2011-10-31/11_moldavia.html, (Erişim Tarihi: 15.11.2021).

29 Filip Remler, "Bezrezul'tatnyye Peregovory: Rossiya İ Germaniya Ne Nashli Obshchiy Yazık", *Carnegie*, <https://carnegie.ru/2013/08/21/ru-pub-52807>, (Erişim Tarihi: 11.11.2021).

30 Ye Şumitskaya, "Germaniya İ Uregulirovaniye Pridnestrovskogo Konflikta", *Analiz İ Prognoz. Zhurnal IMEMORAN*, 2, 2019, s. 52-53.

RUSYA'NIN UKRAYNA MÜDAHALESİ VE MOLDOVA'NIN DENGE ARAYIŞI

2014 yılında Moldova ve Ukrayna'nın AB'yle Serbest Ticaret ve Ortaklık Anlaşması imzalaması, Rusya-Batı ilişkilerinde ve Moskova'nın Moldova ve Ukrayna politikalarında radikal değişime yol açmıştır. Moldova'dan çok daha önemli bir konuma sahip olan Ukrayna, Rusya'nın askerî müdahalesine maruz kalmıştır. Rusya, 2014 yılının Mart ayında Kırım'ı ilhak etmiş ve ardından da Ukrayna'nın doğu bölgelerinde ayrılıkçı hareketleri desteklemiştir.³¹ Bu da "5+2" formatındaki çözüm sürecini baltalamıştır. Batı ile Rusya arasında da diyaloga son verilmiş ve Batı, Rusya'ya karşı ağır yaptırımlar uygulanmaya başlanmıştır.

Kuşkusuz Kremlin'in Ukrayna politikası, Kişinev'i de etkilemiştir. Fakat her ne kadar Moldova, Ukrayna'yla birlikte Serbest Ticaret ve Ortaklık Anlaşması'nı imzalamış olsa da Moskova, Kiev ile Kişinev'i farklı değerlendirmiştir. Kırım'ın ilhakından sonra 12 Nisan 2014 tarihinde Teraspol'i ziyaret eden Rusya Başbakan Yardımcısı ve Transdinyester Sorunu Özel Temsilcisi Dmirtiy Rogozin, görüşmelerle ve barış gücüyle ilgili Rusya'nın yaklaşımının değişmediğini, Transdinyester'in ekonomik izolasyona maruz kalmamasını öncelikli hedef olarak gördüklerini açıklamıştır.

Rogozin, Transdinyester'de Kırım'dan farklı olarak bir istikrarın olduğunu ve herhangi bir tehdidin bulunmadığını belirtmiştir. Transdinyester Parlamentosu, Kırım'da olduğu gibi, Rusya'ya bağımsızlığını tanıması için başvuruda bulunmuş; fakat Rusya, bu konuda herhangi bir cevap vermemiştir. Nitekim 2003 senesinde Moldova'nın federal bir yapıda birleştirilmesine dair Kozak Planı'nın hâlâ geçerli olduğu üzerine durulmuştur. Rusya'ya göre, Moldova'nın 2014 yılında AB'yle imzaladığı Serbest Ticaret ve Ortaklık Anlaşması, Moldova'nın tarafsızlık statüsünün

31 Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Seyfettin Erol-Şafak Oğuz, "Hybrid Warfare Studies and Russia's Example in Crimea", *Gazi Akademik Bakış*, 9(17), 2015, s. 261-277.

ihlali anlamına gelmektedir ve Rusya'nın Moldova'ya ilişkin politikası eskisi gibi olmayacaktır. Moskova, Moldova'nın bu adımını NATO üyeliğine yönelik ilk hamle olarak görmekteydi. Kremlin'e göre, bu durumda Rusya'nın görüşmelerde muhatabı artık Moldova değil; Brüksel veya Washington olacaktır.³² Moldova Parlamentosu'nun imzaladığı Serbest Ticaret ve Ortaklık Anlaşması'nı onaylamasından sonra Rusya, Moldova mallarına giriş yasağı getirmiştir.³³

Rusya'nın Ukrayna politikasından etkilenen Moldova'nın yeni seçilen Cumhurbaşkanı İgor Dodon, Batı ile Rusya arasında bir denge politikası izlemeye ve Transdinyester Sorunu'nu çözmek için Moskova'yla yakınlaşmayı seçmiştir. 23 Aralık 2016 tarihinde göreve başlayan Dodon, 17 Ocak 2017 tarihinde Moskova'ya ziyarette bulunmuştur. Dodon, Rusya'ya yeniden stratejik ortaklık ilişkisi kurmak istediğini açıklamıştır.

Dodon, Moldova'nın tarafsız bir devlet olmasını gerektiğini belirtmiş ve Moldova hem Doğu hem de Batı'yla ilişkilerini geliştireceğini açıklamıştır. Dodon, Moldova'nın 2010-2017 yılları arasında izlediği Batı yanlısı, Rusya karşıtı politikanın ülkeye büyük zarar verdiğini ve bundan sonra her iki blokta da ilişkilerin geliştirilmesinin öncelikli hedefleri arasında yer alacağını belirtmiştir.

Rusya'nın Moldova politikasına paralel bir yaklaşım benimseyen Dodon, görevde kaldığı 2017-2021 yılları arasında Moldova'yı federal bir yapı altında birleştirme amacıyla Tiraspol'le doğrudan diyalogu başlatmıştır. Moldova Cumhurbaşkanı, Rus askerlerinin bölgedeki varlığına tepkisel davranmasa da Transdinyester lideri Vadim Krasnoselskiy, Transdinyester'in stratejik amacının Moldova'yla birleşmek değil; bağımsız olmak ve Rusya'yla birleşmek olduğunu savunmuştur.³⁴

32 Vladimir Solov'yev, "Moldaviya Beretsya Za Ruchku Dveri v NATO", *Kommersant*, <https://www.kommersant.ru/doc/2468545>, (Erişim Tarihi: 15.11.2021).

33 "Rossiya zapretila vvoz fruktov iz Moldavii", *Rossiyskaya Gazeta*, <https://rg.ru/2014/07/18/frukti-site.html>, (Erişim Tarihi: 15.11.2021).

34 Svetlana Gamova, "SŞA Vytesnyayut YES İz Peregovorov Po Pridnestrov'yu", *Nezavisimaya Gazeta*, https://www.ng.ru/cis/2018-11-06/1_6_7346_moldova.html, (Erişim Tarihi: 16.11.2021).

ÇÖZÜMSÜZLÜĞÜN KESİNLEŞMESİ

2019 yılının Temmuz ayında dönemin Rusya Başbakanı Medvedev'in daveti üzerine Moskova'ya resmî siyasette bulunan Moldova Başbakanı Maia Sandu, Moldova'nın tarafsızlık statüsünün anayasasında belirlendiğini; dolayısıyla ülkede Rus askerî birliklerinin bulunmasının yasalara aykırı olduğunu belirtmiştir. 2014 senesinde AB'yle imzalanan; fakat askıda olan Ortaklık ve Serbest Ticaret Anlaşması'nı uygulamaya koyacağını, Moldova'nın Avrupa'yla ilişkilerini geliştirmesinin Rusya için bir tehdit olmadığını açıklamıştır.³⁵ Sandu'nun ziyaretinin ardından Rusya Savunma Bakanı Şoygu, 2019 yılının Ağustos ayında Kişinev'i ziyaret etmiştir. Şoygu, Transdinyester'de bulunan Sovyetler Birliği döneminden kalma; lakin Rus askerlerinin denetiminde olan mühimmatların dönüşümünün yapılmasını, "5+2" formatında bu konunun görüşülmesine hazır olduğunu belirtmiştir.³⁶ Ancak konuyla ilgili herhangi bir ilerleme kat edilememiştir.

5 Eylül 2019 tarihinde Brüksel'de NATO Genel Sekreteri'yle bir araya gelen Dodon, Moldova'nın tarafsız bir ülke olduğunu, NATO gibi askerî bir ittifakta yer almayacağını, buna dayanarak Moldova'nın daimi tarafsızlık statüsünün uluslararası düzeyde kabul edilmesi gerektiğini açıklamıştır.³⁷

2020 yılının Kasım ayında Moldova'da yapılan Cumhurbaşkanlığı Seçimleri'nde Dodon'un yerine Batı'ya yakın görünen ve bölgedeki Rus askerlerinin bulunmasını illegal gören Sandu, Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Seçim kampanyasında Avrupa yanlısı bir politika izleyeceğini söyleyen Sandu, göreve başladıktan sonra Rusya'yla dostça ilişki kurmak istediğini, Transdinyester'de herhangi bir sıcak çatışmaya yer olmadığını; fakat bölgedeki Rus askerlerinin çekilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

35 Valeriy Demidetskiy, "Prem'yer Moldavii: My Ne Sobirayemsya Razzhigat' Geopoliticheskiye Strasti", *Tass*, <https://tass.ru/interviews/6713212>, (Erişim Tarihi: 16.11.2021).

36 Vladimir Solov'yev, "Rossiya Dast Boy Svoim Boyepripasam", *Kommersant*, <https://www.kommersant.ru/doc/4072458>, (Erişim Tarihi: 16.11.2021).

37 Kristina Sizova, "My Uvazhayem Eto Resheniye»: Pochemu Moldaviya Ne Hochet V NATO", *Gazeta.Ru*, <https://www.gazeta.ru/army/2019/09/05/12628009.shtml?updated>, (Erişim Tarihi: 16.11.2021).

Rusya'da Batı yanlısı bir siyasetçi olarak bilinen Sandu'nun tutumuna karşı, 2021 senesinin Nisan ayında Transdinyester, Rusya ve müttefik ülkelerle özel ilişkiler kuracağını içeren Ulusal Güvenlik Konsepti'ni kabul ederek³⁸ bağımsız dış politika izlemeye devam edeceğini ve "bağımsız devlet" konseptinden vazgeçmeyeceğini göstermiştir. 17 Kasım 2021 tarihinde Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'la görüşen Moldova Dışişleri Bakanı Popesku, Rus barış gücünün bölgeden çıkarılmasının Moldova'nın dış politika önceliği olduğunu vurgulamıştır. Kremlin ise bölgedeki Rus askerlerini istikrarın kaynağı olarak görmektedir.

SONUÇ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından geçen zaman diliminde Transdinyester Sorunu'nda ve bu soruna taraf olan aktörler arasındaki ilişkilerde büyük değişimler yaşanmıştır. Avrupa güvenlik sisteminde yaşanan değişimler, Rusya'nın meseleye yaklaşımını etkilemiştir. Bu anlamda Transdinyester Sorunu'nun önündeki en büyük engellerden biri Avrupa güvenlik sisteminde yaşanan değişim olmuştur. Son otuz yıl içerisinde NATO, Avrupa güvenliğinde garantör örgüt haline gelmiş ve Rusya'nın da bu sistemin dışına itilmesi, Moskova'nın Batı ittifakından algıladığı tehdidi arttırmıştır.

Avrupa'nın bir parçası olamaya çalışan Rusya, eski Sovyetler Birliği ülkelerinin de kendi etkisinden çıkararak hasmı olarak gördüğü karşı ittifakın üyesi olmasını istememektedir. Bu nedenle Moskova yönetimi, Transdinyester'in Moldova'nın parçası olması durumunda NATO'ya üye olacağını düşünmektedir. Bu yüzden de Kremlin'e göre, NATO'nun doğruya doğru ilerlemesini durdurmanın bir yolu da Transdinyester Sorunu'nu çözümsüz bırakmaktır.

38 "Pridnestrov'ye Razrabotalo Kontsepsiyu Bezopasnosti, Osnovannuyu Na Ukreplenii Otnosheniy S RF", *Ria Novosti*, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/11149063>, (Erişim Tarihi: 15.11.2021).

RUSYA'NIN TRANSDİNYESTER POLİTİKASI

Rusya, Batı ülkelerine güvenmediği gibi Moldova'ya da güvenmemektedir. Dolayısıyla Moskova'nın Moldova'dan beklediği şartlardan biri, söz konusu ülkenin tarafsızlık statüsünü korumasıdır. Daha önce Moldova'daki ki bazı siyasî akımlar, ülkenin Transdinyester üzerinde kontrolü sağlamasının ardından Romanya'nın bir parçası olması bir gerektiğine dair düşünceleri dile getirmiştir. Her ne kadar Moldova, anayasası gereği tarafsız ülke olsa da bu madde her zaman değiştirilebileceği ihtimali düşünülmektedir. Bu yüzden de Rus karar alıcılar, çözümsüzlük yanlısı bir politika benimsemiştir.

Meselenin çözümünün önündeki engellerden biri de "Transdinyester Moldova Cumhuriyeti" olarak kendisini tanımlayan siyasî birimin Rusya'nın desteğiyle de olsa, kendi kurumları ve siyasî hayatıyla ayakta durabilen bir aktöre dönüşmesidir. Zira Transdinyester, uluslararası toplum tarafından tanınmasa da Moldova'yla pazarlık yapabilen bir siyasî özne haline gelmiştir. Bu nedenle de zaman içerisinde elde ettiği kazanımlarından vazgeçmek istememektedir. Batı'ya yönelen Moldova'nın yapılan müzakerelerde herhangi bir taviz vermek istememesi de süreci zorlaştıran etkenlerdendir. Çünkü Kişinev yönetimi, zaten AB'yle çeşitli düzeylerde ilişki kurabilmektedir.

Anlaşılacağı üzere Moldova, Transdinyester konusunda otuz yıldır uyguladığı stratejiyi devam ettirecektir. Rusya ise diyaloga açık olduğunu belirtse de meselenin Kişinev veya Brüksel'in beklentilerine uygun şekilde çözülmesini kabul etmeyecektir. Yani Transdinyester Sorunu'nun "dondurulmuş sorun" olarak kalması Moskova'nın çıkarlarına uygundur.

Aslında Kişinev için çatışma veya Transdinyester'in Rusya tarafından tanınmasından daha iyi bir seçenek çözümsüzlük seçeneğidir. Moldova'nın önünde birkaç seçenek vardır. Bunlardan ilki, zor yoluyla bölge üzerinde kontrol sağlamaktır. Fakat bölgede Rus askerinin bulunması, bunu imkânsız kıldığı gibi Rusya'nın garantörlüğü altında olan bölgeye yönelik kuvvet kullanmak, Rusya'yla savaşmak ve bunun sonucunda da mağlup

olarak bölgenin Rusya tarafından tanınması ve hatta ilhak edilmesiyle karşı karşıya kalmak anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Moldova, “Gürcistan Senaryosu”ndan uzak durmaya çalışmaktadır.

Moldova'nın atacağı ikinci adım, bölgedeki gerçekleri göz ardı ederek NATO'ya üye olmaktır. Bu da Rusya'yla herhangi bir savaş yaşamadan Transdinyester bölgesinden vazgeçmek anlamına gelmektedir. Zira bu seçenekte, Rusya'nın bölgenin bağımsızlığını tanınması muhtemeldir.

Kşinev önündeki diğer bir olasılık da uzun yıllardır sürdürdüğü prensiplere bağlı kalarak sorunun varlığını kabul etmek; ancak güç kullanmaktan kaçınmak olacaktır. Transdinyester dışındaki alanların kalkınmasını sağlamak, Batı'yla yakın ilişki içinde olarak askeri-stratejik anlamda tarafsızlığını sürdürmek, buradaki temel strateji haline gelecektir.

Moldova'nın mevzubahis tutumu, Rusya'nın da çıkarlarına uygundur. Kremlin, bölgede ciddi bir askeri hareketliliğin yaşanmasını istememektedir. Diyalogun devam ettirilmesini ve çözüm arayışı için Rusya'ya her zaman ihtiyaç duyulmasını hedeflemektedir. Sorunun tamamen çözülmesi, Rusya'ya olan ihtiyacın ortadan kalkacağı gibi Moldova üzerindeki etkisinin de zayıflaması kaçınılmaz hale gelecektir.

Üstelik Transdinyester Sorunu'nun var olması, sadece Rusya-Moldova ilişkileri için değil; Rusya-Avrupa ilişkileri için de önemlidir. Zira bu mesele, Avrupalı devletlerin Rusya'yla farklı bir ilişki biçimi geliştirmeleri için de gerekçe oluşturmaktadır. Fakat Rusya'nın 24 Şubat 2022 tarihinde Ukrayna'ya karşı başlattığı savaş, Moldova-Transdinyester konusunun yeniden görüşülme ihtimaline zarar vermiştir. Transdinyester Sorunu, Rusya ile Avrupa arasında bir pazarlık konusu olmaktan çıkmıştır. En azından bunun orta vadede böyle olacağı söylenebilir. Çünkü savaş, Rusya'nın Avrupa güvenlik sistemi içinde yerinin bulunamayacağına dair kanaati artırmıştır. Böylelikle Transdinyester Sorunu, ikinci plana atılmıştır. Bu konuya tekrar odaklanılabilmesi için Rusya'nın politika değiştirmesi gerekecektir.

RUSYA'NIN TRANSDİNYESTER POLİTİKASI

Daha önceki yıllarda Transdinyester Sorunu, bir iç dinamiklerden kaynaklı bir mesele olarak görülürken, Rusya'nın izlediği güce dayalı siyaset, bu ihtimali de zayıflatmıştır. Çözumsuzlüğün asıl kaynağının Rusya olduğuna dair inanç daha da artmıştır. Bu yüzden de meselenin çözüme ulaştırılmasının imkânsız olduğu düşünülmektedir.

Rusya açısından bakıldığında, başta Moldova olmak üzere eski Sovyetler Birliği coğrafyasında meydana gelen sorunların ana kaynağı Batı'nın yayılmacı politikasıdır. Batı, Rusya'nın çıkarlarını ve güvenlik endişelerini hesaba katmadığı sürece Moskova yönetimi de geri adım atmayacak ve sorunlar devam edecektir. 2007 yılından itibaren Rusya'nın uyguladığı politika, Batı'yla rekabetin ötesine geçerek mücadele durumuna evrilmiştir. Moskova'nın daha çok güç siyasetine ağırlık vermesi, Moldova hükümetlerinde de sorunun çözümsüz hale geldiği inancını arttırmıştır. Rusya'yla daha fazla karşı karşıya gelmemek için Transdinyester Sorunu'nun dondurulması Moldova tarafından tercih edilen bir senaryoya dönüşmüştür, denilebilir.

KAYNAKÇA

“Deklaratsiya o Nezavisimosti Pridnestrovskoy Moldavskoy Respubliki”, *Mfa Pmr*, <http://mfa-pmr.org/ru/DTP>, (Erişim Tarihi: 05.11.2021).

“Memorandum Ob Osnovakh Normalizatsii Otnosheniy Mezhdou Respublikoy Moldova i Pridnestrov'yem”, *docs.cntd.ru*, <https://docs.cntd.ru/document/901788259>, (Erişim Tarihi: 20.11.2021).

“Naseleniye Pridnestrov'ya Za 11 Let Sokratilos' Boleye Çem Na 14%”, *Ria Novosti*, <https://ria.ru/20160513/1432571354.html>, (Erişim Tarihi: 17.11.2021).

“Nepriзнанныe Gosudarstva–Pridnestrovskaya Moldavskaya Respublika”, *Geopolitika*, <http://www.geopolitics.ru/2014/01/nepriзнанныe-gosudarstva-pridnestrovskaya-moldavskaya-respublika/>, (Erişim Tarihi: 05.11.2021).

“Pridnestrov'ye Razrabotalo Kontseptsiyu Bezopasnosti, Osnovannuyu Na Ukreplenii Otnosheniy S RF”, *Ria Novosti*, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/11149063>, (Erişim Tarihi: 15.11.2021).

“Pridnestrovskiy Vooruzhennyy Konflikt”, *Ria Novosti*, <https://ria.ru/20201102/pridnestrove-1582252490.html>, (Erişim Tarihi: 05.11.2021).

“Rossiya Gotova Primenit' v Pridnestrov'ye plan Yuşçenko”, *Izvestiya*, <https://iz.ru/news/304255>, (Erişim Tarihi: 20.11.2021).

“Rossiya zapretila vvoz fruktov iz Moldavii”, *Rossiyskaya Gazeta*, <https://rg.ru/2014/07/18/frukti-site.html>, (Erişim Tarihi: 15.11.2021).

“Slabost' Prezidenta Voronina Dmitriy Kozak Rasskazal “Kommersantu” O Prichinakh Sryva Pridnestrovskogo Uregulirovaniya”, *Lenta.Ru.*, <https://lenta.ru/articles/2005/11/25/kozak/>, (Erişim Tarihi: 10.11.2021).

RUSYA'NIN TRANSDİNYESTER POLİTİKASI

“Yushchenko Pridumal, Kak Pomirit' Kishinev i Tiraspol”, *Lenta.Ru.*, <https://lenta.ru/news/2005/03/22/pridnestr>, (Erişim Tarihi: 20.11.2021).

“Zakon o Deklaratsii O Nezavisimosti Respubliki Moldova”, *Constcourt*, https://www.constcourt.md/public/files/file/Baza%20legala/Declaratia_ru.pdf, (Erişim Tarihi: 05.11.2021).

“Zayavleniye Rukovoditeley Moldovy i Pridnestrov'ya”, *MFA PMR*, <http://mfa-pmr.org/ru/Sqy>, (Erişim Tarihi: 05.11.2021).

BABİLUNGA, Nikolay, “İstoriya PMR v Kratkom İzlojenii”, Pridnestrov'ye V Makroregional'nom Kontekste Çernomorskogo Poberej'ya, Red, Kimitaka Matsuzato, *Slavic Eurasian Studies*, Hokkaido, 2008.

BAŞARAN, Doğacan, “Pax-Amerikana Kavramı ve Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Balkanlar Politikasının Dönüşümü”, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(1), 2018, s. 37-52.

ÇELİK, Kadir Ertaç-Mehmet Seyfettin Erol, “Aralık 2017 Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi Bağlamında ABD'nin Karadeniz Politikası ve Türkiye”, *Karadeniz Araştırmaları*, 15(60), 2018, s. 100-123.

DEMİDETSKİY, Valeriy, “Prem'yer Moldavii: My Ne Sobirayemsiya Razzhigat' Geopoliticheskiye Strasti”, *TASS*, <https://tass.ru/interviews/6713212>, (Erişim Tarihi: 16.11.2021).

DEVYATKOV, A. V., «Memorandum Kozaka» V İstorii Pridnestrovskogo Uregulirovaniya, *Izvestiya Altayskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 2010.

EROL, Mehmet Seyfettin, ““Ukrayna-Kırım Krizi” ya da “İkinci Yalta Süreci””, *Karadeniz Araştırmaları*, 41, 2014, s. 1-14.

EROL, Mehmet Seyfettin, “Orta Asya'da Güvenlik Sorunları”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 1, 2004, s. 85-112.

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

EROL, Mehmet Seyfettin-Şafak Oğuz, "Hybrid Warfare Studies and Russia's Example in Crimea", *Gazi Akademik Bakış*, 9(17), 2015, s. 261-277.

GAMOVA, Svetlana, "SŞA Vytesnyayut YES İz Peregovorov Po Pridnestrov'yu", *Nezavisimaya Gazeta*, https://www.ng.ru/cis/2018-11-06/1_6_7346_moldova.html, (Erişim Tarihi: 16.11.2021).

JİLTSOV, Sergey, "Period Politicheskoy Neopredelennosti", *Nezavisimaya Gazeta*, https://www.ng.ru/dipkurer/2011-10-31/11_moldavia.html, (Erişim Tarihi: 15.11.2021).

KULİK, Vitaliy, "Proval Mezebergskoy initsiativy", *Nezavisimaya Gazeta*, https://www.ng.ru/dipkurer/2012-10-29/11_proval.html, (Erişim Tarihi: 11.11.2021).

MAKARKİN, Aleksey, "Plan Yuşçenko İ Plan Kozaka", *Ria Novosti*, <https://ria.ru/20050615/40526451.html>, (Erişim Tarihi: 10.11.2021).

REMLER, Filip, "Bezrezul'tatnyye Peregovory: Rossiya İ Germaniya Ne Nashli Obshchiy Yazyk", *Carnegie*, <https://carnegie.ru/2013/08/21/rupub-52807>, (Erişim Tarihi: 11.11.2021).

SİZOVA, Kristina, "My Uvazhayem Eto Resheniye»: Pochemu Moldaviya Ne Hochet V NATO", *Gazeta.Ru*, <https://www.gazeta.ru/army/2019/09/05/12628009.shtml?updated>, (Erişim Tarihi: 16.11.2021).

SOLOV'YEV, Vladimir, "Moldaviya Beretsya Za Ruchku Dveri v NATO", *Kommersant*, <https://www.kommersant.ru/doc/2468545>, (Erişim Tarihi: 15.11.2021).

SOLOV'YEV, Vladimir, "Rossiya Dast Boy Svoim Boyepripasam", *Kommersant*, <https://www.kommersant.ru/doc/4072458>, (Erişim Tarihi: 16.11.2021).

RUSYA'NIN TRANSDİNYESTER POLİTİKASI

SOLOV'YEV, Vladimir, Afanasiy Sborov, "Moldaviyu Provoronili", *Kommersant*, <https://www.kommersant.ru/doc/548915>, (Erişim Tarihi: 10.11.2021).

SOLOV'YEV, Vladimir-Volkhonskiy, Boris, "Plan pobedy nad Moldaviyey", *Komersant*, <https://www.kommersant.ru/doc/583797>, (Erişim Tarihi: 10.11.2021).

STANSKİ, Nina, "Politika Rossii V Protsesse Normalizatsii Moldavskopridnestrovskikh Otnosheniy: Analiz Ekspertnykh Otsenok", *Problemy Natsional'noy Strategii*, 4(13) 2012.

ŞİŞLİN, Vladimir, "Pridnestrovskiy Proryv", *Interfax*, <https://www.interfax.ru/russia/30664>, (Erişim Tarihi: 10.11.2021).

ŞUMİTSKAYA, Yekaterine, "Germaniya İ Uregulirovaniye Pridnestrovskogo Konflikta", *Analiz I Prognoz. Zhurnal IMEMO RAN*, 2, 2019, s. 52-53.

Vladimir Shishlin, "Pridnestrovskiy Proryv", *Interfax*, <https://www.interfax.ru/russia/30664>, (Erişim Tarihi: 10.11.2021).

VOLKHONSKİY, Boris, "Kozak i Razboyniki", *Kommersant*, <https://www.kommersant.ru/doc/431103>, (Erişim Tarihi: 10.11.2021).

STRUCTURED ABSTRACT

In the time period after the collapse of the Soviet Union, there have been great changes in the Transnistria Problem and in the relations between the actors who are party to this problem. Changes in the European security system have affected Russia's approach to the issue. In this sense, one of the biggest obstacles in front of the Transnistria Problem has been the change in the European security system. In the last thirty years, NATO has become the guarantor organization in European security, and Russia's being pushed out of this system has increased the threat perceived by Moscow from the Western alliance.

Trying to be a part of Europe, Russia does not want the countries of the former Soviet Union to become members of the counter-alliance, which it sees as an adversary, out of its influence. For this reason, the Moscow administration thinks that if Transnistria becomes part of Moldova, it will become a member of NATO. Therefore, according to the Kremlin, one way to stop NATO's eastward advance is to leave the Transnistria Question unsolved.

Russia does not trust Western countries, nor does it trust Moldova. Therefore, one of the conditions Moscow expects from Moldova is that the country in question maintains its neutrality status. Earlier, some political movements in Moldova expressed the opinion that the country should be a part of Romania after gaining control over Transnistria. Although Moldova is a neutral country by virtue of its constitution, it is considered that this article can always be changed. For this reason, Russian decision makers have adopted a pro-solution policy.

One of the obstacles to the solution of the issue is the transformation of the political unit that defines itself as the "Transnistrian Republic of Moldova" into an actor that can stand with its own institutions and political life, albeit with the support of Russia. Even though Transnistria is

RUSYA'NIN TRANSDİNYESTER POLİTİKASI

not recognized by the international community, it has become a political subject that can negotiate with Moldova. For this reason, he does not want to give up his gains over time. The fact that Moldova, which turns to the West, does not want to make any concessions in the negotiations, is one of the factors that complicates the process. Because the Chisinau administration is already able to establish relations with the EU at various levels.

As it can be understood, Moldova will continue the strategy it has implemented for Transnistria for thirty years. Although Russia states that it is open to dialogue, it will not accept that the issue is resolved in accordance with the expectations of Chisinau or Brussels. In other words, it is in the interests of Moscow that the Transnistria Question remain as a “frozen issue”.

In fact, a better option for Chisinau than conflict or the recognition of Transnistria by Russia is the option of deadlock. Moldova has several options before it. The first of these is to gain control over the region by force. However, the presence of Russian soldiers in the region makes this impossible, as well as using force against the region under the guarantor of Russia, fighting with Russia, and as a result, being defeated and faced with the recognition and even annexation of the region by Russia. In this context, Moldova tries to stay away from the “Georgia Scenario”.

The second step Moldova will take is to become a member of NATO, ignoring the realities in the region. This means giving up the Transnistria region without having any war with Russia. Because in this option, Russia is likely to recognize the independence of the region. Another possibility before Moldova is to accept the existence of the problem by adhering to the principles it has maintained for many years; but it would be to refrain from using force. Ensuring the development of areas outside of Transnistria and maintaining its military-strategic neutrality in close relationship with the West will become the main strategy here.

Moldova's attitude is in line with Russia's interests as well. The Kremlin does not want serious military activity in the region. It aims to continue the dialogue and always need Russia to seek solutions. A complete resolution of the problem will not only eliminate the need for Russia, but also weaken its influence on Moldova.

Moreover, the existence of the Transnistria Question is not only for Russia-Moldova relations; It is also important for Russian-European relations. Because this issue also constitutes a reason for European states to develop a different form of relationship with Russia. However, the war launched by Russia against Ukraine on February 24, 2022 damaged the possibility of re-negotiating the Moldova-Transnistria issue. The Transnistria Question has ceased to be a bargaining point between Russia and Europe. At least, it can be said that this will be the case in the medium term. Because the war increased the belief that Russia could not find a place in the European security system. Thus, the Transnistria Question was put into the background. To refocus on this issue, Russia will need to change policy.

In previous years, while the Transnistria Problem was seen as an issue arising from internal dynamics, the power-based policy followed by Russia weakened this possibility. The belief that Russia is the main source of the deadlock has increased even more. Therefore, it is considered impossible to resolve the issue.

From the point of view of Russia, the main source of the problems in the former Soviet Union geography, especially in Moldova, is the expansionist policy of the West. As long as the West does not take Russia's interests and security concerns into account, the Moscow administration will not back down and the problems will continue. Since 2007, the policy implemented by Russia has gone beyond competition with the West

RUSYA'NIN TRANSDİNYESTER POLİTİKASI

and evolved into a struggle. Moscow's emphasis on power politics has also increased the belief in Moldovan governments that the problem has become unsolvable. It can be said that freezing the Transnistria Issue has turned into a scenario preferred by Moldova in order not to confront Russia any more.